

Branislav M. NEDELJKOVIĆ

PUTNE ISPRAVE DUBROVAČKIH JEVREJA

I

U HISTORIJSKOM arhivu Dubrovniku postoji posebna serija (86-ta) koja nosi naslov *Fedi ed Attestati*. Ona je uvedena 1624. i vođena je gotovo do kraja Republike. U ovu seriju su ušli različiti akti u kojima se konstatuju činjenice pravno relevantne na osnovu ispitivanja sprovedenog putem neke vrste vanparničnog postupka. Tu nalazimo: dokazivanje srodstva, poslovne nesposobnosti, status lica, brodova, umrlice, potvrde o boravištu i t.sl. Za arhivskog radnika očevidno je da su u ovu seriju ušli neki akti koji su dotada ulazili u druge serije (npr. u *Intentiones cancellariae* i dr.). Nema sumnje da je dubrovačka kancelarija tokom vremena htela da izvrši specijalizaciju u svome radu pa je tako došlo i do uvođenja ove serije kao posebne (upor. i seriju *Diversa de Foris* uvedenu 1593. prema *Diversa Cancellariae*).

U *Fedi ed Attestati* (F-A) između ostalog nalazimo i uverenja i potvrde o državljanstvu, *nazionalità*. Izraz *nazionalità* odgovara izrazu *de natione ragusea* koji se u ranijem dobu upotrebljavao u istom smislu u dubrovačkoj kancelariji. Analizom sadržine takvih akata utvrdićemo kasnije da je ovo tumačenje tačno. Uverenje o državljanstvu dobijali su redovno oni koji su kretali na put van otadžbine. Jedan od starijih slučajeva (u ovoj seriji prvi) jeste uverenje dato Vićencu Bratuti da je *on civis noster* i *interpres idiomatis turcici* (F-A I, 63, 20. II 1638). Bratuti je pošao na rad u inostranstvo pa mu je Dubrovačka Republika dala uverenje o državljanstvu i o stručnosti. Uverenje o državljanstvu služilo je kao lična isprava (legitimacija) i kao pasoš. Ovakve vrste isprava Dubrovačka Republika davala je samo svojim državljanima. Doduše, ona je davala neke vrste isprava i stranim državljanima a svojim stanovnicima (tzv. *habitatores*), ali bi tom prilikom naglasila da je vlasnik isprave turski¹ ili, na primer, francuski² podanik. Ispravu o državljanstvu izdavao je sekretarijat na osnovu odluke Veća

¹ *Fedi ed attestati* (dalje: F-A) VIII, 128, 26. X 1795. Ova i sve dalje navedene arhivske serije nalaze se u Historijskom arhivu u Dubrovniku.

² F-A X, 29, 8. V 1798: «Qualmente Anastasio Jagni sia nato di Picola Cefalonja e che sia suddito francese.»

umoljenih (Senat, *Consilium Rogatorum* = C. R.). To je prirodno, jer državljanstvo je pravna veza pojedinaca koja ga združuje sa državom. Dodajmo da je dubrovačko javno pravo polazilo od shvatanja da Dubrovačka Republika jeste suveren s pravom gospodarenja, gospodarske vlasti prema državljanima; ovi duguju poslušnost (i pokornost) i vernost. Prema podaniku stoji država koja ga može obavezivati na akte, službe, uzdržavanja od izvesnih akata («nečinjenje»). Stara praksa izdavanja naredbi od strane Dubrovačke Republike svima ili određenom pojedincu, kako u zemlji tako i van nje, s pretnjom da će na slučaj prekršaja naredbe biti kažnjen prema nahodanju vlade (*ad voluntatem dominii*) ostala je kao načelo vladanja, mada nešto ublaženo. Prema podaniku ne važi novo načelo da nema kazne za delo koje nije predviđeno u zakonu. Upravna vlast prema svome nahodanju stvara krivična dela za koje predviđa kazne zatvora i visoku globu (primera toga imaćemo dalje u tekstu). Državljanin je pravno podložnik, što podrazumeva poslušnost prema zakonima, zakonitim naredbama vlade, ali i prema naredbama upravne vlasti, koje ona izriče po svome nahodanju; tim pre državljanin-podložnik pravno je obavezan da se uzdrži od svih akata koji su ili koji bi mogli biti štetni po Republiku. *Libertas*, koja stoji na zastavama drugoga reda,³ znači slobodu države, Dubrovačke Republike. Kako je Dubrovnik staleška država, valja naglasiti da država ima ličnu suverenost nad članovima svih staleža pa i vladajućeg vlasteoskog staleža. Taj odnos je naglašen i u uverenjima o državljanstvu, odn. putnim ispravama. Pored staleške podele, u Dubrovniku je oštro vođeno računa i o verskoj pripadnosti. U okviru svoga staleškog statusa samo pripadnici državne religije — rimokatoličke — imaju sva prava kao pripadnici odn. staleža. Pripadnost drugim religijama odn. veroispovestima povlači za sobom izvesna ograničenja u statusnim pravima. Protestanata praktično nije bilo, a sigurno je da bi njihov položaj bio najteži. Ostali su trpljeni. U načelu državljanin imaju određene individualne slobode i među njima pravo slobodnog kretanja i slobodnog napuštanja državne teritorije. Dozvolu za putovanje daje Veće umoljenih na molbu zainteresovanog lica. Sloboda putovanja postoji otkako postoji Dubrovnik. Ona imaju pretežno poslovni karakter (bilo je putovanja radi ispunjenja zaveta). Po vekovnim shvatanjima u Gradu, trgovina je osnova, temelj egzistencije same države, odatle i onaj poznati stav da će «propast trgovine biti propast naša». Kao trgovačka država, Dubrovnik je s jedne strane želeo mir unutar svojih državnih granica, starao se da građani budu zadovoljni, i zato u načelu nema arbitrarnih hapšenja i procesa, zato su pred zakonom u privatnopravnom odnosu svi jednaki, svi imaju pravo na sudsku zaštitu, pravo na privatnu imovinu (razume se, u granicama staleških odnosa i prava). S obzirom na strogi staleški poredak u Dubrovniku, ne postoji sloboda političkog rada, niti sloboda zbora i dogovora i udruživanja. Jedinu udruženja su tzv. bratstva, bratovštine, *confraternitates*, koja imaju profesionalni i verski karakter i nad kojima država vodi strogu kontrolu (kao, u ostalom, i nad samom katoličkom crkvom). U staleškoj državi kakva je bila Dubrovačka Republika, *privatna svojina* je podležala mnogim ogra-

³ Prava i glavna zastava Dubrovačke Republike nosi lik sv. Vlahu; zastava u raznim bojama s kvadratom u kojem stoji *Libertas* zastava je drugog reda, *segondaria*.

⁴ Proces iz 1502. i 1622 (J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*, Sarajevo 1937, 109—134) čine izuzetak; to važi i za procese protiv veštica, iako ih je bilo nešto više.

ničenjima, u prvom redu baštinska svojina. Raspolaganje zemljom na kojoj je država zadržala vrhovno pravo svojine (Ston i Pelješac, Primorje i Konavli) zavisilo je od zakonskog odobrenja vrhovnog zakonodavnog tela — Velikog veća. Na ostaloj teritoriji u Gradu i van Grada promet dobrima i baštinom bio je slobodan sa izvesnim ograničenjima za inovernike (pravoslavni nisu mogli imati crkvu) dok Jevreji (u dubr. govoru *Žudio*, *Žudioka*, *Žudeli*) u početku nisu mogli imati vlasništvo na kuću (o tome kasnije). To se da zaključiti na osnovu obaveznog stanovanja u getu i obavezne zakupne cene koju su Jevreji morali plaćati (čak i kada su stanovali van geta) i naredbama da se vrate u geto, kao i merama o proširenju geta. Tzv. kirija i njena visina u stvari je, kako ćemo videti, državni, suverenov regal. Ali ako je bilo ograničenja u pogledu baštinske svojine, u pogledu svojine na pokretne stvari i prava trgovanja nije bilo nikakvih ograničenja: tu je važno pravo pune i slobodne svojine (sem povremenih ograničenja u pogledu svojine *karata*, na koje se delila idealna svojina na brodove, ali ova ograničenja su se ticala inoveraca uopšte). Svi su građani imali pravo slobodnog trgovanja, bez obzira na stalešku i versku⁵ pripadnost.

U pogledu slobode unutrašnje i spoljne trgovine Dubrovačka Republika i njeni državljani su bili u vrlo povoljnom položaju. I Turska i mediteranske zemlje su praktikovale slobodnu trgovinu uz naplatu tzv. carina. Uvozna, izvozna i tranzitni carina su jedan od glavnih finansijskih izvora Dubrovačke Republike i, sasvim je prirodno, da je ona podsticala slobodu trgovine kao svoj značajan prihod, ali i kao sredstvo bogaćenja svojih građana. Trgovine nema bez kretanja i prometa kako espapa tako i trgovaca, zato dubrovački državljani putuju slobodno od najstarijih vremena i po moru i po kopnu.

Nemamo u izvorima podataka kakve su u starije doba bile putne isprave privatnih lica, trgovaca. Poklisari, nunciji, sindici dobijali su pored zvaničnih uputstava i verovna pisma (kredencijale), koji su im bili i lična legitimacija i putna isprava. Posle stupanja u vazalski odnos prema Turcima (23. X 1458), Republika katkada daje kopiju sultanove povelje ponekom trgovcu (s obavezom vraćanja). Ali trgovaca je bilo mnogo više no primeraka i kopija povelja (1458. dobijena je jedna na turskom, jedna na grčkom i jedna na srpskom jeziku; 1459. poklisar je imao da donese nekoliko primeraka kopija na srpskom). Verovatno da je kancelarija izdavala neke putne isprave, ali o njima je ostalo malo traga. Imamo sačuvane dokumente o jednom takvom slučaju iz 1521. (*Div. canc. CX*, 19—21, 5. I 1521). On nam može približno dati predstavu o tome kako se putovalo u Tursku. Starooci imanja pok. Aligreta Paskvalovog Kisjeličića sklopili su ugovor sa jednim poslovnim čovekom, P. M. Dobrievićem, koji je imao da pođe u Tursku i tamo raspravi pitanje zaostavštine pok. Kisjeličića. Dobriević je dobio punomoć na srpskom jeziku, pisanu ćirilicom (*in lingua et forma rassiana*), koju je dubrovačka kancelarija potvrdila i overila pečatom. To je imalo da bude legitimacija Dobrievića pred turskim vlastima i poslovnim ljudima (zaostavština je bila pretežno u Olovu, u Bosni); osim toga on je dobio od vlade patentno pismo upućeno dubrovačkim trgovcima s nalogom da se punomoćniku Dobrieviću nađu pri ruci;

⁵ Dubrovnik je u načelu priznavao slobodu veroispovesti, kao što je to rečeno u zakonima o Konavlima u XV veku, ali u praksi su preduzimana i tada, kao i mnogo kasnije, izvesne mere protiv pravoslavnih sveštenika; nije dozvoljavano podizanje pravoslavne crkve i sl.

najzad, dobio je i *hućum* turskog cara po kojem imovina umrlog Dubrovčanina ne ide u bejtulmal već pripada njegovim naslednicima.⁶ Analogno smemo zaključiti da je vlada na zahtev zainteresovanog lica davala putne listove i u drugim slučajevima, u prvom redu trgovcima. Za Tursku bilo je pravilo da putni list bude pisan na srpskom jeziku (i svakako ćirilicom). Nije isključeno da je dubrovački dragoman (turska kancelarija) na izričit zahtev trgovaca davao po odobrenju vlade putni list i na turskom jeziku, naročito onim trgovcima koji su išli u Carigrad ili krajeve u kojima se samo turski govorilo. Inače ima primera da su putne isprave i drugi akti za Bugarsku pisani na srpskom.⁷ Putne isprave za Zapad i Mediteran pisane su po pravilu na italijanskom a uzgred i na latinskom; međutim, za članove porodice Maestro (prilog 5) kancelarija je dala dve isprave: na srpskom potvrdu da su oni rođeni Dubrovčani, a na italijanskom potvrdu da putuju za Levant.

Treba istaći da nam ova serija ne daje potpun popis svih putnih isprava u periodu od 1624. pa do kraja Republike. U *Fedi ed attestati* III, a tergo, fol. 26^r sq., kancelar je sastavio *Nota delle Nazionalità a Persone ancora viventi*, koja obuhvata period od 1712. do 1785. U kancelarovoj noti imamo pomen lica kojih nema u čitavoj seriji i, obratno, niz lica iz serije nije ušao u notu. Prema tome, smemo osnovano zaključiti da su putne isprave mogle biti upisane u seriju F-A ali nisu morale biti upisane. Verovatno da je nota bila sastavljena po nalogu Maloga veća, a podaci za nju su vadeni iz zbirke isprava koje su kancelari držali u posebnim omotima, iz kojih su neke potvrde i uverenja unosili u seriju, a druge nisu (možda vezano za plaćanje kakve takse; nota je pak sastavljena radi pregleda stanja radi sprečavanja zloupotreba). To nije bio prvi slučaj u dubrovačkoj kancelarijskoj praksi. Više je nego sigurno da sve stvari rešene u Malom veću i Veću umoljenih nisu ulazile u konačne zapisnike ta dva veća. U našem slučaju je van spora da niz akata odobrenih u većima, a rešenih u zapisanijima u *Fede ed attestati* nisu zapisani u zapisniku Veća umoljenih (u noti se daju datumi odobrenja u Senatu). Te odluke, kao i niz drugih, ostale su u spisima kancelarije i podelile su sudbinu ostalog materijala koji je propao (uništen?). Primera radi, to možemo utvrditi i za ovu seriju. U prvim knjigama po pravilu imamo samo potvrde i uverenja bez zapisnika u koje je unet ceo dokazni postupak. Međutim, počev od 1785. g. u sveske su inkorporisani i zapisnici o dokaznom postupku, tako da paginacija ne ide po listovima već po predmetima. To se, uostalom, može konstatovati i u drugim slučajevima. Tako imamo seriju *Sentenze*, kod kojih nam u ogromnom broju slučajeva (naročito za starije vreme) nedostaje ceo procesni materijal na osnovu kojeg su donesene presude. Za istoriju je svakako velika šteta što nemamo sudske procesne zapisnike, kao i to što nemamo potpuni popis svih putnih isprava iz mnogostrukih razloga. Za pravnu istoriju je ipak dovoljno da se sačuvalo i ono što nam je ostalo, jer to je dovoljno da utvrdimo kako su izgledale putne isprave, posebno one dubrovačkih Jevreja.

⁶ Upor. prilog 3 i 4; tu je bio u pitanju sličan slučaj, samo sada zaostavština Jevrejske porodice Vitali (1735).

⁷ U Bosanskoj krajini turski službenici i zapovednici su takođe izdavali putne isprave na srpskom jeziku i ćirilicom onim turskim podanicima koji su putovali u Hrvatsku i Sloveniju. Upor. Starine, XI, 27, 34. Verovatno je tako bivalo i na tursko-mletačkoj granici.

II

Putna isprava Jevreja po svojoj formi ne razlikuje se od putnih isprava ostalih dubrovačkih državljana. Ipak u jednoj ispravi⁸ nalazimo odstupanja. Kako je to prvi (bar meni poznati) sačuvani jevrejski putni list, mislim da on reflektuje ono stanje kada su dubrovački Jevreji tretirani više kao stanovnici — *habitatores* — a ne kao državljani. Takav je svakako bio na početku status Jevreja u Dubrovniku. Naime, u državi staleškoj s državnim verom, kakav je bio Dubrovnik, sigurno je da su svi inoverci, pogotovu jedna kompaktna grupa kao što su bili Jevreji, u prvo doba tretirani kao stranci a stanovnici grada Dubrovnika. Tokom vremena preovladalo je gledište da su Jevreji državljani kao i ostali Dubrovčani. Podsetimo da je u Dubrovniku i u ranijim vekovima bilo slučajeva da su stranci koji su duže vremena u njemu živeli postajali državljani dokazivanjem da snose sve terete i obaveze kao i ostali građani. U ovom slučaju to je stanje trajalo kroz više generacija, jer je u pitanju bila grupa druge vere.

1. — Uvodna formula u svim putnim ispravama je ista. Kako je već rečeno, isprave su pisane na dva jezika, na srpskom i italijanskom, pa forma isprave zavisi od toga na kojem jeziku je pisana. Odstupanja su neznatna. U oba slučaja isprava o državljanstvu (odn. putni list) upućena je svima trećim. Na srpskom ona glasi: *Svakomu i komumudrago, komu ove naše knjige priđu i budu prikazane činimo ispunu i cjelovitu vjeru i svjedočimo kako ...*; na italijanskom ona glasi: *»A tutti e singoli, ai quali le presenti nostre perveniranno, e saranno presentate facciamo piena ed indubitata fede ed attestiamo⁹ essendoci così constato e consta qualmente ...*. Kako vidimo, dubrovačka kancelarija ne zna za putnu ispravu koja bi važila samo za jednu određenu državu (reč je o uvodnoj formuli). Bar takav pasoš nije unet od strane kancelarije u ovu seriju. To izgleda razumljivo: gradovi, male komune, pored velikih država, mnogobrojni su na Mediteranu, posebno u Italiji. Praktično je nemoguće sve ih nabrojati. Moglo se uvek očekivati da će trgovac-putnik navratiti u više njih. U putnim ispravama pisanim na srpskom redovno se naglašava da vlasnik isprave ide u Tursku (sem dva-tri izuzetka, upor. jedan u prilogu 5).

2. — *Vlasnik* putne isprave označen je redovno po imenu i prezimenu. Kod starijih isprava nemamo zanimanje, dok kod onih koje su izdate krajem XVIII stoleća nalazimo podatke o profesiji; kod putnih isprava za vlastelu naglašeno je da su pripadnici vlasteoskog staleža. U jevrejskim putnim ispravama nalazimo gotovo redovno oznaku *Žudio, Ebreo*. Ona nije samo verska oznaka već (pretpostavljam) označava istovremeno i trgovca. Naime u Dubrovačkoj Republici ta dva termina se u životnoj praksi poklapaju; svaki *Žudio* je istovremeno i trgovac, i zato kancelarija, kad je počela da beleži profesiju vlasnika isprave, kod Jevreja nije ništa izmenila, jer su za nju oznaka *Žudio i trgovac* sinonimi. Doduše, bivalo je slučajeva da je kancelarija ponekad u ovakvim ispravama naglašavala da je

⁸ F-a II, 60, 10, XI 1721; upor. prilog 1.

⁹ Iz *»fede»* i *»attestiamo»* izveden je naslov za seriju.

njen vlasnik katolik, ali to je bio obično izuzetan slučaj motivisan izuzetnim i vanrednim prilikama.¹⁰

3. — Posle imena i eventualnog zanimanja (staleške oznake) putna isprava je sadržavala tvrđenje da je vlasnik putne isprave državljanin Dubrovačke Republike. To je sasvim razumljivo, i verovatno da je taj deo isprave vrlo rano sadržavao tu potvrdu. Dubrovačko zakonodavstvo vrlo rano postavlja razliku između Dubrovčanina kao državljanina i stranca (upor. *Stat. III*, 1; 17; *VIII*, 25) i jasno dvoji državljanu od *habitatores* (*Stat. VI*, 25), i ove od prolaznih putnika.

Pitanje je samo od kada Dubrovačka Republika smatra svoje Žudjele državljanima Republike? Sigurno je da su Jevreji u početku bili samo *habitatores*, *habitantes Ragusii* ali ne *cives*, ne *Ragusei*¹¹. Dubrovački zakonodavac ih u prvo vreme tretira kao strance ali ipak kao stalne stanovnike Dubrovnika. Najzad i naziv *consul Haebreorum* za starešinu jevrejske zajednice potvrđivao bi ovo tumačenje. Živeći duže vremena uglavnom na miru¹² u Dubrovačkoj Republici, Jevreji su počeli da budu tretirani u pogledu državljanstva kao *cives civitatis Ragusii*.

Teško je tačno utvrditi kada su od *habitatores* postali *cives*. Ali u XVIII stojeću (a verovatno i ranije) redovno se govori o *gastaldo degli Ebrei*, pa prema tome i to bi govorilo za nov status Jevreja, jer konzul je predstavnik stranaca. Ipak u jednom pasošu na srpskom jeziku iz 1721. g. (vid. prilog 1) rečeno je »Kako Moize sin Samuela Lusene žudio jes rođen ovdj u našem gradu Dubrovniku«. Kancelarija formalno naglašava da je vlasnik isprave stanovnik (*habitor*) grada Dubrovnika i preporučuje ga turskim vlastima isto onako kako čini u svim putnim ispravama svojih državljana. Taj sačuvani pasoš reflektuje nam svakako stara shvatanja o dubrovačkim Jevrejima. Međutim, u svim ostalim pasošima izdatim posle ovoga kancelarija tretira Žudjele kao građane Dubrovnika.

Počev od 26. V 1734. g. do pada Dubrovačke Republike u pasošima dubrovačkih Jevreja redovno stoji konstatacija, kao npr. ova: »*Qualmente Abram di Rafael Coen, Ebreo... è nazionale Raguseo, suddito vero, e reale di questa Repubblica...*«¹³.

Putne isprave su nekad glasile na celu porodicu,¹⁴ katkad na dvojicu poslovnih prijatelja.¹⁵

U putnim ispravama na srpskom jeziku mesto *nazionale Raguseo, suddito vero e reale di questa Repubblica* imamo redovno termin *podložnik ove Repu-*

¹⁰ Takav izuzetan slučaj bio je Marina Borislja, koga je na moru zarobio uskočki kapetan Petar Zrinski maja 1654. Tada je Republika u ispravi progovorila opširnije o svome državljaninu Borisiju, pa je naglasila: 1) da je Boris rođen u Dubrovniku od oca po poreklu iz Bara; 2) da je uvek živeo kao što i sada živi kao pravi hrišćanin katoličke veroispovesti; 3) da nikad nije učinio delo nedostojno hrišćanina itd itd., kao i da je u Baru, kuda je odlazio više puta iz poslovnih razloga, uvek živeo kao hrišćanin — rimokatolik. Očevitno da je izuzetna situacija u kojoj se nalazio Boris zahtevala da se u ovoj ispravi govori o momentima koji inače nisu ulazili u ovu vrstu isprava. F-A s.d. 17. VII 1654. Upor. A. Vucetic, Un'escursione di Pietro Zrini in Dalmatia nel 1654, Venezia 1913, posebno pp. 16 seq.

¹¹ Da se Jevreji tretiraju kao stranci pokazuje nam Uredba Senata od 25. X 1546, *Consillium Rogatorum* (dalje *Cons. Rog.*) XLVII, 249—250, posebno odluka na fol. 250 in fine. Upor. J. Tadić, *op. cit.*, 73—74.

¹² Sem slučaja iz 1622—23. Tadić, *op. cit.*, 119—134.

¹³ Vid. F-A III, 12—13, 26. V 1734; VIII, 59, 12. III 1795; IX, 22, 11. V 1796; IX, 34, 19. VI 1796.

¹⁴ F-A XI, 108, 13. X 1801.

¹⁵ F-A VIII, 59, upor. prilog 9.

blike,¹⁶ ili: »jes Dubrovčanin i naš pravi i istiniti podložnik«,¹⁷ ili: »kako Jozef Leon Levi Mandolfo jes pravi i istiniti podložnik ove Republike«. ¹⁸

Termin *podložnik* je upotrebljen u svim putnim ispravama na srpskom jeziku za ostale građane Dubrovnika pa čak jednom za vlastelina, a redovno za sveštenike. Tako »don Stjepo Roza jes rođen i istinit podložnik ove Republike; ¹⁹ »kako Jakov Petra Kristić, kapetan djemije... jes pravi i istiniti podložnik ove Republike«. ²⁰ U jednom slučaju — prva vlasteoska putna isprava u ovoj seriji na srpskom — rečeno je »kako Nikola Saraka Buća jes pravi i vierni podložnik ove Republike, i zato dopuštena mu su sva privileđa i milosti koje uživaju ini naši podložnici i ima biti udionik od svih onih milosti koje uživaju Dubrovčani«. ²¹ Ipak u ostalim slučajevima poznatih putnih isprava bilo na srpskom bilo na italijanskom (a pogotovu u onim na latinskom jeziku) naglašeno je po pravilu svojstvo vlastelina, npr. »kako ser Maroje Stijepa Prokuli jes pravi i istiniti Dubrovčanin, naš vlastelin, i od naših vlastela i zato dopuštena mu su sva privileđja, sve milosti, i sva obdarenja koje uživaju ini Dubrovčani, a osobito naši vlasteli... da je udionik od svih onih milosti, koje uživaju Dubrovčani i svi naši podložnici«. ²²

Mislim da smemo zaključiti sa razlogom da u putnoj ispravi navedeni termini: *Dubrovčanin* — *podložnik* — *nazionale raguseo* — *suddito vero e reale* — jesu sinonimi i znače državljanin.

Staleška pripadnost je označena terminima: *vlastelin*, *cittadino*²³, *trgovac*, *kapetan*, *Ebreo* itd. Pomenimo da i »Don Niko Ferić, biskup od Merkana i Trebinja, jest rođen pravi i istiniti podložnik ove Republike«, ²⁴ pa možemo zaključiti da su dubrovački Jevreji *pravi i istiniti podložnici* kao i svi ostali Dubrovčani.

Prema trećima, prema inostranim državama i vlastima svi Dubrovčani su podjednako *podložnici*, *sudditi veri e reali*, *nazionali ragusei*; za sve njih Dubrovačka Republika traži podjednak tretman, ali u samoj zemlji unutar same Republike, između podložnika postoje razlike. Ne samo između vlastele kao vladajućeg staleža i svih ostalih, već i među ovima — *ignobiles* — postoje staleške razlike. Dubrovački Jevreji imaju poseban status sa nešto užitim pravima od ostalih građana, od ostalih *cives i cittadini*. Treba podsetiti da ako Jevreje Dubrovačka Republika tretira kao svoje građane najkasnije od četvrte decenije XVIII stoleća, u Francuskoj Jevreji će postati aktivni građani tek 28. I 1790, a potpuno izjednačeni sa Francuzima biće 28. IX 1791. U Nemačkoj dobijaju građansku ravnopravnost tek 11. III 1812. Položaj Jevreja u Turskoj je u ovo doba najpovoljniji: oni idu u stalež raje, kao i svi hrišćani, a tu dolazi i muslimanska raja (tzv. kategorija neratnika). Položaj dubrovačkih Jevreja je negde u sredini između njihovog statusa u zapadnim velikim državama kao što su Francuska i Nemačka,

¹⁶ F-A III, 23'—24, 8. XI 1735.

¹⁷ F-A III, 24'—25, 9. XI 1735.

¹⁸ F-A VII, 140—140', 22. VIII 1792.

¹⁹ F-A III, 29, 19. V 1736.

²⁰ F-A III, 72'—73, 16. VII 1743.

²¹ F-A II, 56, 9. IV 1720.

²² F-A III, 8—8', 30. VIII 1732.

²³ F-A IX, 100, 2. V 1797: »Qualmento Matteo Jakscich, nostro cittadino, è suddito vero e reale di questa Repubblica.«

²⁴ F-A VII, 151, 15. X 1792.

i onog u Tuskoj, gde su podanici ravnopravni sa hrišćanima, čak i sa muslimanskom rajom.²⁵

Potrebno je u najkraćim potezima, bliže odrediti ovaj srednji položaj. Najpre, Jevreji su u načelu državljani, što nije slučaj u pomenutim zapadnim državama. Štaviše, Jevreji se u Nemačkoj tretiraju kao *servi camere nostre (regis)*. Za vladarevu zaštitu Jevreji plaćaju tzv. jevrejski porez, porez na dobit, zlatnu žrtvenu paru, katkad trećinu imanja svakom novom vladaru, čime su isključivali život. Jevrejske dažbine postale su kraljev regal, koji je mogao dodeljivati kao lenski prihod. Napomenimo da srednjovekovno feudalno gledište o ovom regalu dovodi do toga da se pojedini Jevreji tretiraju kao imovinski objekat (= njihove poreske obaveze); oni se tretiraju kao poreski objekat, pa im se nameću ograničenja kretanja i posebne putne carine (u Francuskoj one su ukinute tek 1784. g.). Porez na ličnost pak ukinut je tek 1787. u Nemačkoj. Ustupanje kraljevog jevrejskog regala pojedininim velikašima dovelo ih je u različite položaje i stvaralo je veliku nesigurnost i nejednakost u njihovom statusu. Toga u Dubrovačkoj Republici nije bilo, bar ne u tako teškoj formi, pa ni kada bi se donosile izvesne restriktivne mere.²⁶ Dubrovčani od kraja četvrte decenije XVI veka žide u svojim Jevrejima grupu ljudi čija je privredna aktivnost korisna po državu kako u pogledu napretka trgovine tako i u pogledu finansijskih prihoda od carine na uvoz, izvoz i tranzit espapa. Osim ovog razloga, na povoljniji položaj Jevreja u Dubrovniku svakako je uticao i turski stav prema Jevrejima uopšte, a Dubrovnik je bio svestrano povezan sa Turskom. Na tome nemamo potrebe da se naročito zadržavamo.

Ipak, baš u vreme kad Dubrovačka Republika tretira Jevreje kao svoje *prave i istinite podložnike*, kao *nazionali ragusei e sudditi veri e reali*, dakle kao Dubrovčane i državljane, doneto je nekoliko uredaba sa zakonskom snagom od strane Veća umoljenih, zahvaljujući čemu smo u stanju da bliže odredimo stvarni (srednji) položaj Jevreja kao državljana Republike.

Obaveza stanovanja u getu (od hebr. *ghet*, ital. *ghetto*) — Pitanje jevrejskog geta i njegovog proširenja bilo je više puta na dnevnom redu Veća umoljenih u toku 1755—56. g. Ipak, rokovi propisani za podnošenje predloga nisu poštovani, bilo što bi iskrnuo važniji posao bilo što se članovi komisije kao i senatori ne bi složili o načinu rešavanja toga pitanja. Plan je, prema odluci od 22. XII 1755, trebalo da bude podnet za mesec dana. Međutim, tek 12. maja iduće godine ponovo se zahteva od izabrane komisije da podnese predlog zakona 1) o proširenju geta na susedne ulice uz geto (u dve paralelne ulice sa getom), 2) o broju porodica koje mogu stanovati u tako proširenom getu, tako da bi noću bili zatvoreni, 3) o sudbini jevrejskih porodica koje stanuju van geta a došle su u Dubrovnik posle 1739. g.; predlog je trebalo da utvrdi broj i da imenuje porodice prema kojima bi Republika primenila *ius expulsionis*. Valja naglasiti da je na istoj sednici Veća umoljenih u načelu odlučeno da izvesne jevrejske porodice *mitti debeant extra civitatem tot familiae Hebreorum quod postea dicentur*, ali srećom, mesto da na istoj sednici to urade, senatori su

²⁵ R. Schroeder, *Deutsche Rechtsgeschichte*, 1898, 462—465; H. Stegel, *Deutsche Rechtsgeschichte*, 1889, 216 ssq; J. Declareuil, *Histoire generale du droit français* . . . Paris 1925, 1021—1024.

²⁶ Izuzev ona dva slučaja iz 1502. i 1622, o kojima govori J. Tadić, *op. cit.*, 108—134.

to stavili u dužnost svojoj komisiji; 4) o žudioskim radnjama u gradu; 5) o načinu prodaje espapa, posebno o prodaji na kredit i običaju žudioskih trgovaca da idu i nude svoj espap po kućama u gradu; 6) najzad, *super signo quod iidem gestare debent visibile Hebraismi*. Rok je bio 10. VI 1756. Komisija je ovoga puta posao obavila o roku i svoj predlog podnela Senatu, koji je o tome rešavao 12. juna 1756. Posle diskusije predlog je stavljen na glasanje član po član. Od predloženih 18 članova Veća umoljenih nije usvojilo pet (članovi 1, 5, 6, 12. i 15).

Geto se imao proširiti (čl. 2. i čl. 3). U tako prošireni geto imale su da se usele četiri porodice koje su stanovale van geta. Ali osim ove četiri porodice bilo je i drugih koje su živеле u Dubrovniku pre 1739. kao i novodošavše (posle 1739) a koje su stanovale van geta. U pogledu njih vlada je odlučila da se one imaju useliti u gornji deo žudioske ulice iznad *Prijekog* (= *Prijeki put*) u roku od jedne godine. Verovatno da ovaj deo plana nije ni ostvaren, jer se tražio prethodan sporazum sa vlasnicima i zakupcima stanova u toj ulici. To, uostalom, potvrđuje odluka Senata posle 25 godina (Veća umoljenih od 8. VI 1782) u kojoj se nalaže Malom vijeću da izvrši popis kuća u *Žudioskoj ulici* iznad geta, tj. da utvrdi ko u njima stanuje, zakupne uslove i ko su vlasnici, a takode i da utvrdi koliko Jevreja stanuje van geta, gde, u kojim kućama i po kojim zakupnim cenama. Kako vidimo, iako je Senat još 1756. stavio u zadatak svojoj komisiji (nadležnoj za proširenje geta) da podnese plan o sprovođenju odluka o preseljenju u geto svih Jevreja koji stanuju van geta, pa da taj plan podnesu na odobrenje Senatu u roku od 15 dana — to je ostalo mrtvo slovo na papiru. A sada — 1782. g. — nalaže se Malom veću da obavi posao iz 1756. Ovaj slučaj, kao i drugi, pokazuje nam da tzv. *negativne odluke po Jevreje u praksi nisu u većini slučajeva sprovedene*. Osim toga Malo veće (1782. g.) bilo je dužno da sastavi tačan popis svih Jevreja koji žive u Gradu; posebno je trebalo utvrditi koliko ih je došlo posle 1755. Sve te podatke trebalo je staviti do znanja Senatu skupa sa prvim izveštajem o kućama u *Žudioskoj ulici* iznad *Prijekog*. Ni o tome nema traga u zapisniku Veća umoljenih, ali to ne znači da nije možda rektor sa Malim većem podneo izveštaj. Bitno je da nisu donesene nikakve odluke o prinudnom seljenju makar i u prošireni geto. Štaviše, na istoj sednici (1782. g.) je odlučeno da Malo veće treba da odobri bilo kom Jevrejину da stanuje izvan Grada (samo ne na Pločama) za određeno vreme samo ako podnese potvrdu zakletog lekara u kojoj je jasno i bez dvosmislenosti rečeno da je molioću iz zdravstvenih razloga nužno da određeno vreme stanuje na van-gradskom zraku. Uslov je bio da ne sme stanovati skupa sa hrišćaninom i da posle sumraka (prvog sata noći) ne sme primiti u kuću nijednog hrišćanina kao da ni on ne sme posle tog vremena izići iz kuće i vrta (to je proširenje odn. primena pravila o životu u getu) pod pretnjom globe od sto dukata (u korist denuncijanta).

Ukratko, sve odluke o preseljavanju natrag u geto nisu u praksi ostvarene ni 1756. ni 1782. g. Imamo čak dokaza da su se dubrovački Jevreji slobodno selili (svakako postepeno) iz geta u druge krajeve i kvartove Grada. To nam dokazuje odluka Veća umoljenih od 24. aprila 1783. kojom se obustavlja pravo

ili pre praksa slobodnog seljenja Jevreja iz geta kao i iz jedne kuće u drugu (za one koji su već van geta). I ugovori sklopljeni o novim zakupima, ukoliko nije došlo do useljenja, poništeni su. Ali sva preseljenja izvršena pre 24. aprila 1783. ostala su na snazi. Verovatno da je slobodno seljenje i preseljavanje Jevreja uzelo većeg maha, i da je ne samo napuštanje geta već i selidba Jevreja iz stana van geta u drugi stan izazvalo skok zakupnih cena u Gradu, pa je to izazvalo ovu meru. Da je ova odluka bila izraz odlučnog raspoloženja, to nam pokazuje i velika većina (23 glasova za, 5 protiv) s kojom je izglasana, kao i klauzula da se ta odluka može opozvati samo sa sedam osmina glasova u Senatu. (Više dolazi u policijske mere odluka Maloga veća od 17. X 1790. doneta zbog nekih incidenata u jevrejskoj opštini, a prema kojoj se ukidaju sve dozvole za noćenje van Grada s tim da imaoći tih dozvola imaju u toku sutrašnjeg dana da se vrate u Grad. Razume se, odluka ima u vidu samo one koji pored stana imaju letnjikovac van Grada. Čini se da odluka ima više karakter protesta zbog tog nepoznatog incidenta, jer ne predviđa nikakve sankcije, pri čemu naročito pada u oči da nema uobičajenih visokih globa.) Prilikom donošenja odluke o zabrani seljenja — 24. IV 1783. — izgleda da je Veće umoljenih imalo nameru da se geto ponovo proširi, jer je naložilo (opet) Malom veću da istraži da li bi vlasnici kuća u gornjem delu Žudioske ulice (iznad geta) bili voljni da prodaju *in perpetuo* svoje kuće. Ceo predmet je onda odložen do podnošenja izveštaja od strane Malog veća na osnovu sprovedene istrage. Na tome je stvar i ostala.

Žudioski znak (signum Haebraismi) — Stara mera, poznata npr. u Francuskoj od 1365. (20 X), o nošenju naročitog obeležja jevrejstva propisana je 16. članom uredbe od 1756. godine: »da je ubuduće svaki Žudio obavezan da nosi na klobuku ili kapi traku žutu široku tri prsta« pod pretnjom globa od deset dukata u korist denuncijatora. Ona je svakako izobičajena kao i tolike druge naredbe, jer je vlada (Malo veće) — 17. X 1790. — zbog nekog incidenta u jevrejskoj opštini obnovila tu naredbu: »*che gli Ebrei debbano portare un cordon giallo attorno il capello*«. Doduše, odluka je bez sankcije, i imala je više značaj veksacije od strane klerikalno aktivne grupe u Dubrovniku. U ove veksatorne mere dolazi i ona po kojoj je zabranjeno u kafanama pred Dvorom »ulazak radi zadržavanja i igranja na karte« glumcima i Jevrejima (Veće umoljenih od 30. III 1797).

Pokrštavanje Jevreja vršeno je povremeno i na više načina. To nije bio slučaj samo sa njima.²⁷ Jedan slučaj nam opisuje sama dubrovačka kancelarija u navedenoj seriji²⁸ ovako: »Kako Anna Maria Buća, sada žena Petra Đurića, protomajstora-tesara, jeste rođena zakonita i prirodna kći pok. Rafaela Ruso, trgovca, Žudela, ali prosvećena od Gospoda Boga saznala je pravu svetu veru i postala hrišćanka krstivši se u manastiru koludrica sv. Marije od Kaštela u kojem je potom bila vaspitana.« Kako vidimo, i tada je postojao jedan stalni moralni (i ne samo moralni) pritisak na inovernike. U toku XVIII stoleća bilo je

²⁷ F-A III, 89', 22. VI 1744: »Qualmente il chierico D. Michele Mitrovich nato di padre e madre scismatici si sia dell' anno 1733 di Monsignore Angelo Franchi Arcivescovo di questa città riconciliato colla santa chiesa cattolica Romana.«

²⁸ F-A III, 20, 23. XII 1734.

i drugih slučajeva pokrštavanja Jevreja, od kojih su neki zbog načina na koji su izvršeni doveli do određenih odluka vlade. Jedan takav slučaj dogodio se upravo u julu 1782²⁹ upravo posle niza odredaba o Jevrejima donesenih juna. Pokrštavanje je svakako izvršeno silom, pa su prosvetljeniji i tolerantniji krugovi u Gradu osuđivali takav postupak te je taj slučaj stavljen na dnevni red Veća umoljenih, i ono je donelo energičnu odluku: »... ko god se od danas ubuduće usudi da krsti nekog Žudjela *silom ili prevarom*, pokrstitilac (battizante), ako je pokršteni navršio 14 godina, potpada *ipso facto* pod kaznu zatvora od godinu dana u jednom od tri zatvora prema moru; od te godine dana zatvora provešće šest meseci sa gvoždem (u okovima) na nogama; a ako je pokršteni mlađi od 14 godina, potpada *ipso facto* pod kaznu zatvora od dva meseca i svakog osmog dana u toku ta dva meseca mora biti bičevan pred zborom gradske straže izuzev onih slučajeva (sc. pokrštavanja!) koji su propisani kanonima za malu decu koja se nalaze na samrti.«³⁰

Iako po izrazima oštra, ova odluka nije pružala dovoljno garancije od novih pokrštavanja. Najpre, prva sankcija je imala da bude poništaj pokrštavanja izvršenog silom ili prevarom. Međutim, ona to zabranjuje samo ubuduće. Drugo, poništaj takvog pokrštavanja nije predviđen ni za buduće slučajeve. Treće, nema nikakve kazne za sveštenika koji u tome učestvuje, kao ni za ostale saučesnike ili podstrekače, kojih je moralo biti. Najzad, izuzetak predviđen na kraju ove odluke davao je mogućnosti različitog tumačenja. Posle 22 godine od ovog slučaja dogodilo se nešto slično, pa je to dovelo do nove, ali tekstuelno istovetne odluke.³¹ U ovoj odluci ima jedan dodatak o njenom obaveznom proglašavanju svake godine. Ni ovde nema pozivanja na staru odluku iz 1782, tako da se dobija utisak da sama odluka ima karakter moralnog prekora i ukora. Doduše, slučajevi pokrštavanja ukazuju na se ono preduzimalo prema maloj deci koja su verovatno ostala siročad. To nam potvrđuje i slučaj iz 1806. godine.³² Senat je naložio svojim senatorima (delegatima za razgovor) da saopšte generalu Loristonu potvrdu arhiepiskopa odnosno »*al noto Ragazzo Ebreo battezzato*« i da mu saopšte šta je o tome rešavano i većano, i ako general ostane pri svome da mu potvrde da će dečko biti predan onom ko hoće da ga uzme. Svakako da je Loriston intervenisao (verovatno na osnovu uloženog protesta Jevreja) zbog izvršenog pokrštavanja. Čini se da je Senat ovoga puta pristajao da se dečko vrati nekom od dubrovačkih Jevreja.

Ovi i neki drugi slučajevi pokrštavanja pokazuju da je Republika u načelu tolerisala slobodu veroispovesti, ali da su ipak fanatizovani pojedinci i grupe kršile to načelo.

Kretanje Jevreja je ograničeno u dva pravca (članovi 9. i 13. Uredbe od 1756): oni nisu smeli izlaziti noću pod pretnjom kazne zatvora od dva meseca i globe od sto dukata(!). Globa je pripadala denucijatoru, a za obezbeđenje globe moralo se dati prikladno jamstvo koje je imalo da odobri Malo veće.

²⁹ Posle niza odredaba o Jevrejima u junu iste godine. Verovatno diskusija o tim merama stvorila je izuzetno raspoloženje u Gradu. Upor. *Cons. Rog.* 190, 204—205, 31. VII 1782.

³⁰ Ova odluka imala se objaviti sutradan radi opšteg znanja, i doista ona je obnarodovana sutradan na opštinskoj luži: Izvikiavo je Antonio Florio, *rivijer* (pandur), a čitao je *Righi*, koadjutor u kancelariji.

³¹ *Cons. Rog.* CCX, 13—13', 18. II 1804 g.

³² *Cons. Rog.* CCX, 65, 31. VII 1806.

Ukoliko globa ne bi bila plaćena ili ne bi bilo dato jamstvo (odobreno od Malog veća), onda bi »delikvent« imao da bude proteran iz Dubrovačke države(!). Izuzetno noćno kretanje je dopušteno uz prethodno pismeno odobrenje krivičnog suda u punom sastavu(!); važnost ovog pismenog odobrenja gasila se posle 48 sati, ali se ono moglo obnoviti.

Drugo ograničenje kretanja odnosi se na ulazak u kuće hrišćana. Jevreji nisu smeli ulaziti u kuće hrišćana. Međutim, od toga su izuzete najuglednije kuće u Gradu, naime oni su smeli ulaziti u kuće vlastele, Antonina, Lazarina, lekara, hirurga i onih trgovaca koji se bave spoljnom trgovinom (*che fan le Polize in Dogana*). Prekršaj se kažnjavao sa 15 dana zatvora i trideset dukata globe (u korist denucijatora). Ova odredba kao da je išla na to da domaće Jevreje usmeri na spoljnu trgovinu i na neki način, ako ne da ih isključi iz unutrašnje trgovine, a ono da suzi njihov udeo u toj vrsti trgovine (i iz drugih mera to izlazi, kako ćemo videti). U Gradu je bilo izvesno neraspoloženje prema Jevrejima, motivisano ne samo razlozima ekonomske konkurencije, već i verske netrpeljivosti.³³ Kao posledica ovakvog stava bio je stavljen čak i predlog 1782. g.³⁴ da nijedna »*donna cristiana sotto veruno imaginabile pretesto*« ne sme ući u žudiosku kuću (izuzev babica i dojkinja, i to samo za šest meseci!). Ali za ovaj prekršaj ne bi bila kažnjena hrišćanka već Jevrejkin — vlasnik kuće sa mesec dana zatvora! Ovaj predlog, koliko nehuman toliko i netolerantan, ne samo da nije dobio većinu, već je od 28 glasova dobio samo 10. Ali činjenica da je i svega deset senatora glasalo za ovakav monструozan predlog pokazuje da je u Republici postojala čvrsta religiozno netolerantna manjina koja je pokretala ovakve akcije iako nije mogla da sprovede svoje namere jer je većina bila odlučno protiv. Nije isključeno da su izvesne odluke negativne po dubrovačke Jevreje donete pod pritiskom ove manjine, ali jednom izglasane one su ipak ostale bez primene, kako to pokazuje ponavljanje odredbe da se svi Jevreji skupe u getu, što nam dokazuje da se ni one iz 1756. nisu sprovele.

Na istoj sednici Veća umoljenih (8. VI 1782) ova manjina, pošto nije uspela sa opštom zabranom hrišćankama da ulaze u jevrejske kuće (*per arg. a contrario*: Jevrejke su smele slobodno ulaziti u kuće hrišćana) pokušala je da tu zabranu ograniči na »niži stalež«, pa je predloženo da nijedna hrišćanka trećeg staleža (*donna cristiana di terza condizione*) ne sme ući u jevrejsku kuću (izuzev jevrejskih služavki). Ovoga puta je predložena kazna za hrišćanku 30 dana zatvora, a za Jevrejina, vlasnika stana, globa od 50 dukata. To je jedan od redih slučajeva da se pominje »treći stalež«, samo ovde to treba shvatiti u dubrovačkom smislu i značenju. On je određen negativno: to su oni koji nisu ulazili u gornje slojeve, tj. prvi bi stalež bio vlastela, drugi: Antonini, Lazarini, lekari i hirurzi, trgovci koji se bave spoljnom trgovinom (tu dolaze i kancelari i notari, iako nisu pomenuti). I ovaj predlog je odbijen, doduše sa svega dva glasa većine (14 protiv a 12 za). Pošto je ovim predlogom izuzet najugledniji deo grada, »antižudioska« stranka

³³ Lujo Vojnović, *Pad Dubrovnika 1797—1815*, I—II, Zagreb 1908, passim.

³⁴ *Cons. Reg.* 190, 166, seq., 8. VI 1782.

³⁵ Dubrovnik pruža u nizu slučajeva lepe primere gašenja zakona usled izobiljavanja, neupotrebe i neprimene zakona.

dobila je samo dva glasa više no u prethodnom glasanju, ali je opet izgubila bitku s prosvedečenijom većinom.

Na početku rada 8. VI 1782. Senat je odlučio da ponovo obnaroduje odluku (član 13. Uredbe iz 1756) po kojoj Jevreji nisu smeli ulaziti u kuće hrišćana sem vlastele, Antonina, Lazarina itd. To nam pokazuje da se stara zabrana izobičajila,³⁵ tj. da su tekstovi o ograničenju prava Jevreja vrlo brzo bili zanemareni u poslovnom i svakodnevnom životu Dubrovnika. Iako je za obnovu ove naredbe palo 14 glasova (12 protiv), na istoj sednici odustalo se od te odluke, tj. ona je suspendovana.

Sa ovom starom naredbom je u vezi i zabrana Jevrejima da svoj espap prodaju po gradskim ulicama. Oni su (član 14. Uredbe od 1756) mogli svoj espap iznositi na *Tabor* (predeo pred istočnim gradskim vratima, na Pločama; tu su dolazili kako dubrovački seljaci, tako i oni iz Hercegovine). Prekršioći ove naredbe kažnjavani su sa 15 dana zatvora i trideset dukata globe. I ona je svakako doživela sudbinu prethodne zabrane (i nije obnovljena 1782. g.).

Kršćanske služavke³⁶ u jevrejskim kućama. — Veće umoljenih se bavilo i ovim pitanjem, ali ne 1756. već tek 1782. g. Verska netolerancija došla je i ovom prilikom do izraza unošenjem izvesnih ograničenja u ove odnose. Ubuduće hrišćanke su mogle služiti u jevrejskim kućama samo ako su napunile 50 godina života. To se utvrđivalo uverenjem paroha, koje je trebalo da odobri Malo veće. Prekršaj je povlačio kaznu za služavku 60 dana zatvora, a za Jevrejina globu od sto dukata u korist denuncijatora. Malom veću je stavljeno u dužnost da vodi računa kako bi se taj red poštovao. Služavke po ovoj odluci nisu smele noćiti u jevrejskim kućama (kazne iste za obe strane). Od toga su bile izuzete babice i dojilje, ali pod uslovom da lekar konstatuje da majke nisu imale dovoljno mleka za novorođenčad. Jedan predlog koji je išao na to da se rad dojilja ograniči na šest meseci je odbijen. Trajanje dojenja je zavisilo od lekarskog uverenja. Naredba o noćenju služavki van geta izgleda da nije primenjivana u praksi ili se brzo izobičajila. To se može zaključiti po popisu izvršenom u Dubrovniku 1799. g. Naime, od 42 jevrejska domaćinstva, većina su imala služavke (33) a neka i po dve (6); sve služavke su upisane uz domaćinstva koja su ušla u popis kao *Ghetto degli Ebrei* bez obzira na mesto stanovanja. To znači da su stanovale u kućama, jer bi inače popisivači konstatovali da stanuju posebno (kao što su to uradili u slučajevima kada su služavke drugih lica stanovale posebno).³⁷

Jevrejske radnje van geta su postojale i ranije. Oni su ih uzimali u zakup kao i ostali građani. Malo veće je 3. januara 1785. naredilo da se sve jevrejske radnje (računajući tu i one koje prodaju namirnice) moraju zatvoriti čim odbije 24 sat pod pretnjom globe od pedeset dukata (globe je ovog puta namenjena opravci puteva).

Pitanje svojine Jevreja na kućama. I pored veksatorskih mera koje su donošene u više navrata protiv dubrovačkih Jevreja, čini se da se sa slobodom stanovanja van geta stizalo u praksi i do kupovanja kuća od strane Jevreja. Tek pregledom arhivske serije *Venditiones cancellariae* moći će da se utvrdi kada je taj

³⁶ Upor. J. Tadić, op. cit., 268—269, i s. v. *služkinje* u Tadićevom registru.

³⁷ Vid. prilog 11.

proces otpočeo, ali je on krajem XVIII stolecā uzeo maha, kako nam to pokazuje jedna mera dubrovačke vlade. Sigurno je da su oni počeli da stiču kuće ne samo radi stanovanja već i radi rente, a ovo poslednje hoće da spreči Veće umoljenih jer 6. novembra 1799. zabranjuje Jevrejima posedovanje više od jedne kuće. Tekstuelno Senat naređuje da svaki Žudio koji sada poseduje i ima više od jedne kuće mora da zadrži samo jednu za stanovanje, a da se (prodajom) ima osloboditi ostalih kuća. Zakon je propisivao da vlasnik mora rentne kuće prodati u roku od šest meseci. Ako ih ne proda u tom roku, onda je prodaju tih kuća imala da obavi država preko svojih rizničara (*tesorijeri*), koji su dobijenu cenu imali da isplate Žudjelima — vlasnicima više kuća.

Veće umoljenih je, povrh toga, zabranilo da Jevreji i ubuduće stiču bilo po kojem osnovu svojinu na novim nepokretnostima u državi, izuzev onih nepokretnosti koje već imaju. Sankcija za prekršaj bila je konfiskacija novostečenih nepokretnosti (*stabili*). Ova odluka mogla se opozvati samo većinom od sedam osmina u Veću umoljenih. Ostaje otvoreno pitanje da li su vlasnici većeg broja kuća mogli taj višak prodati Jevrejima, jer prethodna odluka može značiti zabranu kupovine kuća koje dotada nisu bile u vlasništvu dubrovačkih Jevreja. I to će pitanje dobiti svoj odgovor naknadnim ispitivanjem serije *Venditiones cancellariae*.

Dažbine — Dubrovački Jevreji su plaćali, pored raznih carina i tereta kao i ostali građani, jedan posební lični porez. Taj lični porez se krio pod imenom *plaćanje zakupa za geto*. Uredbom od 1546.³⁸ propisano je da svaki Jevrejin čim je rođen, bio muško ili žensko, plaća pola dukata mesečno za zakup geta. Bez obzira na formu (plaćanje zakupa), jasno je da to nije običan zakup koji plaća zakupoprimac za stan već je porez na ličnost. Uostalom, zakonodavac je 1546. izrično rekao da udara *taksu na ličnost* (motivi dati tom prilikom su sporedni). Taj lični porez je neka vrsta državnog regala čiji su objekti Jevreji kao finansijski izvor. Doduše, razlika je ogromna od onog što se dešava na Zapadu s Jevrejima. U Dubrovniku postoji sigurnost, i lična i imovinska. Svakako svota od 800 škuda koja je tražena počev od 1589. (28. VIII) je obračunata prema broju Jevreja u to doba.

Iz teksta člana 8. Uredbe od 1756. to nesumnjivo proizilazi, jer svi Jevreji koji stanuju van geta i dalje su odgovorni solidarno za obaveze koje terete geto, tj. jevrejsku opštinu: »*Che le famiglie degli Ebrei, che abitaranno fuori del Ghetto, segvitino ad esser semper corresponsali per i pagamenti degli affitti del Ghetto al Pubblico, e sottoposti agli altri pesi del Ghetto come se abitassero nel Ghetto, e come sono stati fin ora.*»

Jevreji-stranci. — U početku su svi Jevreji smatrani strancima, zatim stalnim stanovnicima i na kraju pravila se razlika između onih koji su državljani i onih koji to nisu postali. To se naročito vidi iz člana 2. Uredbe od 1756. g. u kojem je povučena oštra razlika između onih koji su došli i živeli u Dubrovniku pre 1739. i onih koji su se naselili posle 1739. g. Načelna odluka da se izvestan broj jevrejskih porodica doseljenih u Dubrovnik izgone iz Grada (12. V 1756) nije nikad sprovedena. Ali Republika je kao suveren imala pravo da donese i sprovede takvu odluku. Po međunarodnom pravu nijedna država nije obavezna da primi strance;

³⁸ J. Tadić, op. cit. 89, 74.

ona isto tako ima pravo da ih progna (*ius expulsionis*). Štaviše, u Dubrovniku je praktikovana i kazna progonstva i prema vlastitim državljanima, naročito prema sveštenicima za krivična dela.

Inače stranci su dolazili u Dubrovnik ili na osnovu ugovora (kao npr. s Turskom i drugim državama na Mediteranu) ili na osnovu međunarodnog običaja koji je nastao dugom praksom. Jevreji su dolazili i primani po ovom drugom osnovu. U pogledu njih je Uredba od 1756. propisala stroga pravila (čl. 17). Naime, Jevreji koji dođu posle 12. VI 1756. morali su stanovati u getu i nisu se smeli zadržavati duže od 30 dana. Njihov dolazak morao je prijaviti *žudioski gestald* pod pretnjom globe od 500 dukata(!). Ukoliko bi koja jevrejska porodica htela po prvi put da se nastani u Dubrovniku, morala se obratiti za dozvolu Senatu. Uslov za dozvolu bio je posedovanje kapitala od 1.000 cekina. Republika je time jasno pokazala da želi jake poslovne ljude u svojoj sredini. Osamdesetih godina XVIII stoleća u Senatu je pokušano da se napravi razlika između onih koji su u Dubrovniku bili pre 1756. i onih koji su došli posle te godine, ali praktičnih posledica po tu novu grupu nije bilo. Oni su ostali u Dubrovniku.

Iz pregleda ovih mera donetih od 1756. nadalje možemo utvrditi da se većina odredaba nisu u praksi ili uopšte sprovodile, ili da su se brzo izobičajile (njihovo ponavljanje to pokazuje). Osim toga, te mere nisu umanjivale pravnu i poslovnu sposobnost Jevreja. One su se dobrim delom odnosile na spoljno ponašanje, negde su imale karakter suzbijanja konkurencije, ali su merama o služavkama i o vlasništvu kuća pokazivale izvesno sužavanje statusa Jevreja (ili pre pokušaj sužavanja).

4. — U putnu ispravu, kao njen obavezni sastavni deo, ulazi redovno konstatacija da njen vlasnik treba da uživa sva ona prava koja uživaju državljani i podanici Dubrovačke Republike. Taj deo je u putnim ispravama na italijanskom veoma kratak i stilizovan jednostavno: »... è Nazionale Raguseo, suddito vero e reale di questa Repubblica, e per tale è qui da Noi riconosciuto, e tenuto, e per tale parimente deve esser tenuto, e riconosciuto in ogni luogo, e da ogni uno, et impartirsi al detto... quei trattamenti privilegi, essenzioni, et immunità, che godono gli altri Nazionali Ragusei, e sudditi di questa Repubblica«, ili još kraće »... è Raguseo suddito vero, e reale... e come tale ammesso a tutti i privilegi che i Ragusei Nazionali e sudditi di questa Repubblica godono in qualsivoglia parte del Mondo«.

U dubrovačkim putnim ispravama na srpskom jeziku ovaj deo je nešto opširniji i u njemu se nabrajaju sve vlasti (u Turskoj) pred koje bi vlasnik isprave mogao izići ili čiju bi intervenciju mogao, eventualno, zatražiti. On glasi: »... jes pravi i istiniti podložnik ove Republike, i zato dopuštena mu su sva privileđa i milosti, koje uživaju ini naši položnici, i žudeći mi da je udionik od svih milosti, koje uživaju ostali naši podložnici u kojoj mu drago strani od svijeta, a osobito u Državah primogućega Otanskoga Slavnoga Carstva, molimo priuzvišene Gospare, Gospare Veziere, Paše, Kajmekane, Mule, Kadie, Alajbege i ine Namjesnike i Većile Čestitih Vrata, naše prijatelje, da kad bi došo rečeni... u Gradove, Varoše, Mjesta i zemlje njihove Vlasti, htjeli bi gledat ga blagiem

okom, kako se ufamo od njihove ljubavi, i da bi činili uživati i njemu i njegoviem trgovinam svu slobodu, milosti i privileđa, koja običajno uživaju ostali naši podložnici u krepos od čestite Ahtname i od inieh slavnieh Primogućega Carstva zapoviedi.» Interesantno je da na kraju XVIII v. i početku XIX v. ovaj deo formule, verovatno zbog ratnih prilika na moru i kopnu, i u italijanskim ispravama postaje mnogo opširniji. Očevidno je da mu je za ugled poslužila formula iz srpskih pasoša za Tursku.³⁹

Najzad, kancelarija na kraju isprave daje potvrdu da su sve činjenice iznete u ispravi istinite, a autentičnost potvrđuje pečatom. Iza toga dolazi datum i potpis sekretara Dubrovačke Republike.

Putna istrava je izdavana na osnovu molbe koju je odobrilo Veće umoljenih.⁴⁰ To je sigurno od polovine XVIII veka. Za ranije doba odobrenje je izdavalo verovatno Malo veće, kako smo videli iz onog slučaja iz 1521. g. (a to proizilazi i iz onih odobrenja o upotrebi sultanove povelje posle 1458. g.). Međutim, u zapisnik sednica Senata ova odobrenja nisu uneta. Formula kancelarije o istinitosti glasi: »In quorum fidei has presentes nostras fieri et sigillo muniri, et a Secretario Reipublicae nostrae subscribi facimus»; srpska formula je kraća i manje svečana: »U biljeg od istine ove naše knjige jesu zapečaćene našiem pečatom.« Datum i mesto na našem jeziku glasi: »Napisana u Dubrovniku na XIX mjeseca madja godišta 1748«; na italijanskom: »Datum Rhacusii ex nostro Palatio, die 22 mensis Iulii 1745.« Iza toga dolazi potpis sekretara ili vicesekretara.

P R I L O Z I

1

Knez i Vlechnizi Republiche Dubrovacke

Svakomu i tkomumudrago tkomu ove nasce kgnighe prighiu, i buddu prikasane cinimo lspannu i zlelovitu Vierru i sviedocimo kakko Moise sin Samuela Lusene sciudio ies roghien ovdì ù nascemu Gradu Dubrovniku, sato molimo sve cestite Gospare Gospare Vesiere i Pasce i ostale Vechile i Namiesnike Slavnoga zarstva, da bi recenoga Moise drasiem i blagodarriem okkom gledali, kad prighie ù miesta gnihove Vlasti.

I sa bigliegh od Istine ova kgnigha nasciem Pecciatom sapeciachiena. Napisana u Dubrovniku na deset mieseza Nov[em]bra 1721.

Fedi ed Attestati II, 60' 10. XI 1721.

³⁹ »E desiderando noi che sia partecipe di quel privilegi, dei quali gode la Nazione Ragusea, e le sue merci in qualsivoglia parte del Mondo, preghiamo vivamente gl'illustrissime ed Eccellentissimi Signori Vice Rè, illustrissimi Signori Presidi, Signori Governatori, illustrissimi Signori Comandanti dei Legni armati, ed altri rappresentanti e Ministri del Principi nostri amici, che capitando per i suoi negozi ed interessi nelle Città, Terre, e Luoghi della loro Giurisdizione, o pure incontrandosi con loro per mare vogliano riconoscerlo per tale, e trattarlo con quel benigno affetto, che ci promettiamo dalla loro bontà, ed ammettere tanto la sua Persona quanto le sue merci, ed affetti a tutti i privilegi, immunità ed esenzioni le quali sono solite a farsi godere agli altri Negozianti, nostri Sudditi promettendo all' incontro oltre le obbligazioni che ne professaremo ogni miglior trattamento ai loro Sudditi per questo Dominio.« *Fedi ed Attestati XI, 19, 26. III 1801; F-A XI, 90, 13. VIII 1801.* Poslednji stav — obećanje reciprociteta — podrazumevao se i inače, ali zbog izuzetnih prilika toga doba kancelarija smatra da i to treba da istakne.

⁴⁰ Upor. *F-A III, retro, fol. 26' asq.*

2

Il Rettor, et i Consiglieri della Repubblica di Ragusa.

A tutti, e singoli, ai quali le presenti nostre perveniranno, e saranno presentate facciamo piena, et indubitata fede, et attestiamo, essendoci così constatato, e consta Qualmente Abram di Rafael Coen, Ebreo che colla sua Fameglia consistente in Persone numero sei, comprese anche le Donne, e le Ragazze, scioglie di quà per Ancona colla Tartana di Patron Giacomo di Matteo Casilar, è Nazionale Raguseo, suddito vero, e reale di questa Repubblica, e per tale è qui da Noi riconosciuto, e tenuto, e per tale, parimente deve esser tenuto, e riconosciuto in ogni luogo, e da ogni uno, et impartiti si al detto Abram, come pure à tuta la sua Fameglia que' trattamenti, privilegi, esenzioni, et immunità che godono gl' altri Nazionali Ragusei, e sudditi di questa Repubblica.

In qourum et c.

Datum Rhacusii ex nostro Palatio, die 26 mensis Maii 1734.

Joannes Natali — Alletti, Secretarius

Fed. ed Att. III. 12' — 13. 26. V 1734. Krajem iste godina Istome licu dat je pasoš bez oznake Ebreo; ovoga puta Abram di Rafael Coen putovao je za Senjsku Rijeku »con uno suo giovane«. Upor. Fed. ed Att. III. 23—23', 17. X 1735.

3

Knes i Vlecnizi Republiche Dubrovacke

Svakomu, i tkomumudrago, tkomu ove nasce kgnighe prighiu, i buddu prikasane, cinimo ispunnu, i zielovitu Vierru i sviedocimo, kako Salamun sin Vitala Vivali ies pravi i istiniti Podloscnik ove Republiche. i sato dopuscstena mu su sva Privilegia, i milosti, koie uscivaiu inni nasci Podloscnizi, i scudechi mi da je udionik od svieh onieh milosti, koie uscivaiu ostali [inni — precrtano] nasci Podloscnizi u koiol mu drago strani od svieta, à ossobito u Darscavah Primoguchiega Otmanskoga Slavnoga Zarstva, molimo Priusviscene, i cestite Gospare Gospare Vesiere, Pasce, Kaimekane, Mule, Kadie, Alaibeghe inne Namiesnike i Vechile Slavnieh Vrata nasce Priategle da kad bi dosco receni Salamun u Gradove, Varosci, Miesta i Semglie gnihove Vlasti da bi ga htieli gledat biasiem okkom kako se uffamo od gnihove gliubavi i da bi cinili uscivat gnemu, i gnegoviem Targovinam sfu slobodu, milosti, i Privilegia koia obiccijno uscivaiu inni nasci Podloscnizi u krepos od cestite Ahtname, i od inieh slavnieh Primoguchiega Zarstva Sapoviedi. U bigliegh od istine — ova kgnigha nasciem Pecciatom sapechiachiena. Napisano u Dubrovniku na 8 mieseza Novembra godiscta 1735.

Johannes Natali-Alletti, Secretarius.

Fed. ed Att. III. 23—24. B. XI 1735. In margine kancelarija je nabrojala 17 istovetnih putnih Isprava Izdatih raznim licima, među kojima i dvojci Jevreja: «... 15) a di 22 Luglio 1784 à David Russi, Ebreo. ... 17) a di 17 III 1794 rilasciate simili à Jacob di David Perdo.»

4

Knes i Vlecnizi Republiche Dubrovacke

Svakomu, i tkomumudrago, tkomu ove nasce kgnighe prighiu, i buddu prikasane cinimo ispunnu, i zielovitu Vierru i sviedocimo kakkò Vito Vital sciudio targovaz, koi [i]e prosciasstieh dana umro ù Sarajevu, ies blo Dubrovčanin i nasc pravi, i istiniti podloscnik, i uscivo sva Privilegia, i sve milosti koie obiciano uscivaiu inni Dubrovčanini nasci Podloscnizi ù Darscavah Primoguchiega Slavnoga Zarstva, i takoghier da Salamun sin recenoga Vitala, koi sada idde put Saraeva, ies na isti nacin Dubrovčanin, nasc pravi, i istiniti Podloscnik, komu su dopuscstena sva Privilegia, i milosti koie ie uscivo gnegov Otaz, i koie uscivaiu ostali nasci Podloscnizi ù semgli, i darscavah Slavnoga Primoguchiega Zarstva, sato molimo Priusviscene, i cestite Gospare Gospare Vesiere, Pasce, Kaimekane,

Mulle, Kadie, Alaibeghe i Inne Namiesnike i Vechile slavnih Vrata nasce Priategle, da bbi htiele recenoga Salamuna gledat blasiem okkom, kako se uffamo od gnihove gliubavi, i da bbi cinili uscivat i gnemu, i ngegoviem Targovinam sfu slobodu, sve milosti, i sva Privilegia, kola obiciano uscivalu svi ostali nasci Podloscnizi u krepos od cestite Ahthname, i od inieh Primoguchiega Zarstva slavnoga sapovledi.

U bigliegh od istine et c.

Napisano u Dubrovniku na 9 mieseza Novembra godiscta 1735.

Johannes Natali Aletti, Secretarius.

Fed. ed Att. III, 24' — 25, 9. XI 1735.

5

Knes, i Viechnizi Republiche Dubrovacke

A

Svakomu, i tkomumudrago, tkomu ove nasce kgnighe prighiu, i budu prikasane cinimo ispunnu, i zielovitu vierru, kako Allegre sgena Salamuna Maestra sgiudiella, i Jacob Maestro, i Baruk Maestro gne sinovi iesu sva troiza roghieni u ovemu Gradu.

U bigliegh od istine itd.

Napisana u Dubrovniku na 22 mieseza Luglia godiscta 1745.

M(artolus) Johannis Facenda, vicesecretarius.

B

Il Rettore et i Consiglieri della Republica di Ragusa

A chi aspetta, e può aspettare si manifesta colle presenti per evidenza della verità, e per notizia anche d'ogni uno qualmente Allegre moglie di Salamon Maestro, Jacob Maestro, e Baruk Maestro Ebrei in tutto persone tre si sian con dovute guardie di vista imbarcati sulla Tartana di Patron Gio[anni] Cleckovich esistente in Contumacia sotto questi Lazzaretti, e che però ora parton di qua col detto Bastimento in Contumacia per Levante.

In quorum et c.

Datum Rhacusii ex nostro Palatio.

Die 22 mensis Julii 1745.

Martolus Johannis Facenda, vicesecretarius.

Fed. ed Att. III, 98' — 99, 22. VII 1745.

6

Knes, i Viechnizi Republiche Dubrovacke

Svakomu, i tkomumudrago, tkomu ove nascie kgnighe prighiu, i buddu prikasane, cinimo ispunnu i zielovitu vierru, i sviedocimo, da Abram Levi sgiudio jes osto od prie dugian, i pred namli sapiso se, i obblego, da ima dat, i platit Vlaghiu Sorgo nascem Vlastelinu zechina Mletackieh cetarsta sedamnaes, i para 46, i cetar ciuruk aspri, od kojieh poloviza cini zechina mletackieh dviesti ossam i po, i para 23, i 2 aspri ciuruk. I bivsci ovo doista ovako, satd u bigliegh od istine ova kgnigha nasciem Pecciatom sapeclachiena bi napisana u Dubrovniku na XIX mieseza Maggia godiscta 1748.

Martoulus Johannis Facenda Vicesecretarius.

Fed. Att. III, 122, 19. V 1748.

Upor.: *Fed. ed Att. III, a tergo, fol. 26' ssq.* Kancelar je u *Nota delle Nazionalità a Persone ancora viventi* u svome popisu zapisao i ove Jevreje kojima su Izdete putne Isprave: 1) 17. X 1735: *Rafo Levi Mandolfo, Ebreo*; 2) 24. II 1735: *Jacob Luzzena Ebreo*; 3) 16. VI 1736: *a Samuel Anbonetti Ebreo*; 4) 8. XI 1738: *Salamon Vitali* [jedini sluca] koji imamo i u *Fed. ed Att.*; 5) 11. VII 1758: *David Russo Ebreo*; 6) 1. VIII 1774: *Raffael David Vita Maestro*; 7) 29. VIII 1775: *a Natanel Maestro*, odluka Veća umoljenih od 29. VIII sa jamstvom *Israel Maestro*; 8) 29. VIII 1775: *a Menahem Fermo* sa jamstvom [da će isprava biti vraćena kancelarji] po povratku u zemlju) *Israel Maestro*; obavezna jamstva za povraćaj pasoša po povratku ovaj kancelar zapisuje prvi put pod 7. VIII 1759. kod *Marka Maricha* i *Petra Vukassoviča*. Izgleda da se htelo sprečiti da sa istom ispravom putuje više njih.

7

Il Rettor, et i Consiglieri della Repubblica di Ragusa

A tutti e singoli, ai quali le presenti nostre perveniranno, e saranno presentate facciamo piena, et indubitata fede, et attestiamo, essendoci così constato, e consta qualmente Jacob Vita Luzzena è Raguseo suddito vero, e reale di questa Repubblica, e come tale ammesso a tutti i privilegi, che i Ragusei Nazionali, e sudditi di questa Repubblica godono inqualsivoglia parte del Mondo.

In quorum etc. Datum Rhacusii ex nostro Palatio.

Die III mensis Augusti 1790.

Fed. ed Att. VII, 32, 3, VIII 1790.

8

Knes, i Viechnizi Republike Dubrovacke

Svakuomu, i komumudrago, komu ovè nasce kgnighe prighiu, i buddù prikāsane cinimo ispunnu, i zielovittu vjerru i svjedocimo, kako Josef Leon Levi Mandolfo jes pravi, i istiniti podlošgnik ovè Republike, i satò dopuscena mu su svà privilegia, i milosti, kojè usgivaju inni nasci podlošgnizi, i sgiudèchi mī, da je udionik od svieh milosti koje usgivaju ostāli nasci podlošgnizi u kojojmudrāgo strāni od svieta, a ossobito u Darsgiavāh primoguchiega Otmanskoga slavnoga Zarstva, mollimo priusviscenē, i cestittē Gospāre Gospāre Vesiere, Pasce, Kaimekane, Mulè, Cadie, Alajbeghe, i Innè Namjesnike, i Vechile Cestittieh Vrāta nasce prlategille, da kad bi doscriò rec[en]i Josef u Gradove. Varōsce, Mjesta, i semglie gnihovè Vlāsti, ktielli bi ghledat ga blāghiem okom, kako se uffāmo od gnihove gliubavi, i da bi cinilli usgivat i gnemu, i ngegoviem targovinām svū slobodu, milosti, i privilegia, koja obiciajno usgivaju ostāli nasci podlošgnizi u krepōs od cestittē Ahtnamè, i od innieh slavnieh Primoguchiega Zars(t)va sapoviēdi.

U bigliegh od istine — ove nasce kgnighe Jesu sapectachiene nasciem Peccliatom. Napisana u Dubrovniku na 22 Mjesēza Agosta 1792.

In margine: Spedita simile sotto la medesima giornata a nome di Abram Pardo.

Fed. ed Att. VII, 140—140', 22. VIII 1792.

9

A

[...] Qualmene Salomon Terni, e Leon Pardo sciolgono di quà con un Trabacolo per Trieste per di là passare a Genova, sono ambidue Nazionali Ragusei sudditi veri, e reali di questa Repubblica, e per tali da noi riconosciuti e tenuti, e per tali parimenti devon essere tenuti e riconosciuti in ogni luogo, e di ogni uno, et impartirsi ad ambi loro que' trattamenti, Privilegi, esenzioni, et immunità, che godono gl'altri Nazionali Ragusei, e sudditi di questa Repubblica.

In quorum et c.

Datum Rhacusii ex nostro Palatio.

Die XII mensis Martii 1795.

Fed. ed Att. VIII, 59, 12. III 1795.

B

[...] Qualmente Abram Isac Levi Mandolfo è Nazionale Raguseo, suddito vero e reale di questa Repubblica, e per tale è qui da Noi riconosciuto e tenuto, e per tale parimenti deve essere tenuto e riconosciuto in ogni luogo, e da ogni uno, et impartirsegli que' trattamenti, privilegi, esenzioni, et immunità, che godono gli altri Nazionali Ragusei, e sudditi di questa Repubblica.

132 B. M. Nedeljković

In quorum et c. Datum Rhacusii [...] die X-ma mensis Aprilis 1795.
In margine: Spedita l'altra simile à Raffaele Levi Mandolfo sotto la stessa giornata.
Fed. ed Att VIII, 65, 10. IV 1795.

C

[...] Qualmente Giacomo Israel Russi è Nazionale Raguseo suddito vero, e reale di questa Repubblica, e per tale è qui da noi riconosciuto e tenuto, e per tale parimenti deve essere tenuto e riconosciuto in ogni luogo, e da ogni uno, et impartirsegli què trattamenti, privilegi, esenzioni, ed immunità, che godono gl'altri Nazionali Ragusei, e sudditi di questa Repubblica.

In quorum et c.
 Datum Rhacusii ex nostro Palatio.
 Die XI Mensis Maii 1796.
Fed. ed Att IX, 22, 11. V 1796.

10

A

[...] Qualmente Abraham Janni Ebreo è Nazionale Raguseo suddito vero e reale di questa Repubblica, e per tale è qui da Noi riconosciuto e tenuto, e per tale parimenti deve esser tenuto, e riconosciuto in ogni luogo, e da ogn'uno, ed impartirsi quei trattamenti, privilegi, esenzioni ed immunità che godono gli altri Nazionali Ragusei e sudditi di questa Repubblica.

In quorum etc. Datum etc. Die XIX Mensis Junii 1796.
Fed. ed Att IX, 34, 19. VI 1796.

B

[...] A tutti e singoli, ai quali le presenti nostre perveniranno, e saranno presentate facciamo piena ed indubitata fede ed attestiamo, essendoci così constatato e consta qualmente Pellegrino Cittanuova, la sua consorte Juditta, ed i suoi due figlioli Samuel ed Abram Cittanuova, Ebrei sono Nazionali Ragusei, e sudditi veri e reali di questa Repubblica, e per tali sono qui da noi riconosciuti e tenuti, e per tali parimenti devono essere tenuti, e riconosciuti da ogni uno, ed in ogni luogo, ed impartirsi quei trattamenti, privilegi, immunità, ed esenzioni, che godono gli altri Nazionali, e Sudditi di questa Repubblica.

In quorum [fidem has presentes nostras fieri, et sigillo muniri, et a Secretario Reipublicae nostrae subscribi facimus].
 Datum Rhacusii ex nostro Palatio.
 Die XIII Mensis Octobris 1801.
Fed. ed Att XI, 108, 13. X 1801.

11

GHETTO DEGLI EBREI

Abram Natan Ambonetti con persone 5 inclusa la serva	5
Aron Moise Russi con persone 2	2
Abram Isach Pardo con persone 5 inclusa la serva	5
Benedetto Aglioi con persone 5	5
Abram Tolentino con persone 5 incluse 2 serve	5
Daniel Tolentino con persone 6 inclusa la serva	6
David Levi con persone 3 inclusa la serva	3
Jacob Israel Pardo con persone 5 inclusa la serva	5
Josef d'Angelo Tolentino con persone 6 inclusa la serva	6
Jacob Vitali con persone 6 colla serva	6
Jacob Terni con persone 6 colla serva	6

Israel Maestro con persone 6 colla serva	6
Jacob Israel Russi con persone 4 colla serva	4
Jacob Vita Ascoli con persone 6 colla serva	6
Josef Ambonetti con persone 3 colla serva	3
Jacob Pardo, maestro di scuola con persone 4 colla serva	4
Felice Valenzin con persone 6 colla 2 serve	6
Leon e fratello Constantini con persone 11 colla serva	11
Lazaro Fermi con persone 5	5
Leon Pardo con persona 3 colla serva	3
Moise Vita Mondolfo con persone 8 con 2 serve	8
Moise di Raffael Mondolfo con persone 6 colla serva	6
Moise Israel Mondolfo con persone 7 con 2 serve	7
Moise Penzo (= Pensò) con persone 3 colla serva	3
Menasca Terni con persone 5 colla serva	5
Natanel Maestro con persone 5	5
Pelegrino Cittanova con persone 4 colla serva	4
Raffael Janni con persone 5 colla serva	5
Raffael Valenzin con persone 8 colla serva	8
Reuben Vita Ambonetti con persone 5 colla serva	5
Salamon Ventura con persone 3	3
Salamon Maestro con persone 6 colla serva	6
Samuel Luzena con persone 6 colla serva	6
Sabatto Levi Mondolfo con persone 7 con 2 serve	7
Salamon David Russi, con persone 3	3
Salamon e Sabato Terni con persone 8 con 2 serve	8
Samuel Tolentino con persone 5 colla serva	5
Salvator Ambonetti con persone 4 colla serva	4
Vedova Ambonetti con persone 3 colla serva	3
Vedova di Memo Fermi, sola	1
Vedova di Vitale con 2 persone	2
Vita Asser con persone 3	3

Ristretto del numero delle Persone nella città e Borgo

Ebrei e serve cristiane 210

Hist. arhiv Dubrovnik, ser. XII, knj. 12, fol. 271—279. Od broja 210 treba odbiti siužavke kojih je bilo 39, znači Jevreja u Dubrovniku u vreme popisa 1799. godine bilo je 171.

Summary

Branislav NEDELJKOVIĆ

PASSPORTS OF THE JEWS OF DUBROVNIK

As a merchant State (more precisely "city-State") the Republic of Dubrovnik allowed at all times its citizens (*cives*) and inhabitants (*habitatores*) the freedom of movement and travelling abroad. In the Archives series "Fedi ed attestati" from 1624 on, in addition to other acts, we find also the passports. They served both as passports and as identity documents. In the passports the Chancellery emphasizes, as a rule, whether its bearer (titular) is a citizen or a foreigner (we find the passports of this second kind only exceptionally). The Jews (Ital. Ebreo, Serb. Žudio, Zudioka, Zudeli and Zudjeli) were treated as foreigners in the beginning, but later, undoubtedly from the fourth decade of the XVIIIth century and probably even earlier, as citizens. The passports which they were given were made out, like for the rest of citizens, in Italian for the Mediterranean countries and ports, and in Serbian (lingua serviana = lingua slava — lingua ilirica — these are the synonyms used in the practice of the Chancellery of Dubrovnik) for Turkey. Thanks to documents which have been preserved, we can draw the conclusion that the Jews had become citizens with a special estate status in Dubrovnik earlier than in some Western countries as, for instance, in France and in Germany. The author gives a juridical analysis of the passport both of these in Italian and of those in Serbian, dwelling a little more circumstantially upon the particular estate status of the Jews of Dubrovnik; he comes to the conclusion that their situation was more favourable than in France and in Germany, but less favourable than in Turkey (where they were, as subjects, on the same footing with the Christians and the rayahs in general, including also the Moslem rayahs).